

A referálással kapcsolatos tanulmányok perspektívái: A modellek és elméleti megközelítések integrált szemlélete felé

A referálással kapcsolatos vizsgálatok szisztematikus, történeti áttekintése (2009-ig) a következőket mutatja: A kezdetektől az 1980-as évekig a referálással kapcsolatos kutatások alapvetően elvontak, induktívak és filozófiai természetűek voltak. Alapjukat a referálással kapcsolatos tapasztalatok és a dokumentációs folyamatok normatív szabályozása képezte. A középpontban a referátum jellemzői és típusai, valamint a referálás alapelvei álltak.

A jelen kutatásait négy alapvető módszertani modell jellemzi: a nyelvészeti, a kognitív pszichológiai, a szociokulturális és a pszichológiai-hermeneutikai. Ezek a referálás egy-egy elemének szentelnek kiemelt figyelmet: a referátumnak mint az információsűrítés végeredményének; a referáló személyének és a kognitív folyamatoknak; a társadalmi környezetbe beágyazott felhasználónak; a referátum társadalmi-kulturális megvalósulásának.

Ha a referátumot mint a társadalmi kommunikációs aktust tekintjük, négy – egymást kiegészítő – megközelítés különböztethető meg:

1. A szöveges, amely a referálás tárgyára koncentrálna.
2. A pszicholingvisztikai, amely a folyamatra koncentrálna.
3. A szociokulturális, amely a felhasználóra és a szöveget létrehozó közösségre koncentrálna.
4. Az interakción alapuló, amely kommunikatív és holisztikus.

A termék- és szövegközpontú megközelítés

Ennek a megközelítésnek az előnye, hogy a referált szöveg vizsgálatára alapozódik, méghozzá keletkezésének kontextusában. Ilyen módon fontosságot kap a szöveg fogalmának és természeté-

nek megértése, ami azt is jelenti, hogy különböző nyelvészeti modellekre támaszkodik.

A *szemantikai megközelítések*, nevüknek megfelelően, a referátum jelentését állítják középpontba, figyelve az olvasásértésre és a kész referátum értelmezésére. Ennek a megközelítésnek a képviselői [1, 2, 3] azt vallják, hogy a referátum az eredeti dokumentum szemantikai tartalmának pontos reprezentációja.

Az 1990-es évektől kezdve ehhez a megközelítéshez kapcsolódik a szemantikai makrostruktúrák *szövegteni* alapú elméletének a referálásra kiterjesztett formája, amely elsősorban *Van Dijk* munkássága [4, 5] nyomán a generatív grammatika felszín – mélyszerkezet különbségtételét a szövegre alkalmazza, továbbá helyi és globális szinteket különböztet meg három szerkezeti síkot, a mikrostruktúrákat, a makrostruktúrákat és a szuperstruktúrákat használva. A három sík és a szövegfelszín között párhuzamosságokat állapítanak meg, amelyek segítségével megmagyarázhatóvá válik a szöveg jelentéséhez való hozzáférés. Ennek a megközelítésnek a képviselői a referátumokat a szöveg globális makrostruktúrája rekonstrukciójának, újbóli előállításának tekintik [6, 7].

A *szemiotikai megközelítés* [8] a referálási folyamatot, a dokumentáció egész folyamatához hasonlóan, úgy mutatja be, mint jelek közötti reprezentációt, amely kontextuális kommunikáció és szemiotikai átkódolás interaktív folyamata.

Ezt a szemléletet egészíti ki a referátum *műfajelméleti* megközelítése. A *Swales* [9] által feltárt retorikai lépések vizsgálata széles körben használatos tudományos cikkek és más műfajok vizsgálatában szerepel, továbbá bekerült a referátumok szerkezetének vizsgálatára irányuló kutatások eszköztárába is.

A referáló személyére összpontosító megközelítés

Ez a megközelítés a referáló tevékenységének különböző fázisait elemzi, és egyike a referálással kapcsolatos kutatások legalapvetőbb perspektíváinak. A referálás analitikus-szintetikus folyamatát kezdetben lineáris, célzatos, egyirányú folyamatként írták le, amelynek során minden fázist le kell zárni, hogy a következő elkezdődhessen. A hangsúlyt az olvasási (megértési) szakasz, a kidolgozási fázis, valamint a szabványok alkalmazásának vizsgálata kapta, kiemelve, hogy az eredeti szöveg és a referátum között szemantikai ekvivalenciának kell létrejönnie. Mindez a referálásnak igen leegyszerűsített elképzelését jelenti, mivel a cél a fázisok meghatározása és a szövegek ezeknek megfelelő feldolgozása. Ugyanakkor kifinomultabb modelleket is találunk. [10]

Ennek a szemléletnek a jegyében a referáló aktív és vezető szerepet tölt be a folyamat egészében. A műveletek ismétlődő jellegűek, és a folyamatot a kontextus határozza meg. Didaktikai szempontból a referálás tervezése úgy jelenik meg, mint kontextusba helyezett, specifikus céllal bíró feladat. Folyamatában fontos, hogy a célokat és az eredeti szöveg lényegi mondanivalóját a felhasználók viselkedéséhez és az általuk támasztott követelményekhez illesszük a pontosság, koherencia és rövideg elvei alapján. Ugyanakkor szerep játszanak benne olyan, az információ-visszakeresést jellemző fogalmak, mint a relevancia, vagy a reprezentativitás.

Az információfeldolgozás kognitív megközelítésének hátulütője az, hogy a folyamat jelentős része a referáló tudatában zajlik, így az nehezen mérhető objektív mércével.

Összességében ez a megközelítés csak részben fedi a referálás összetett jelenségét, és nem integrálja magába a kognitív és szociokognitív elemeket. Erőssége viszont, hogy rá tudunk mutatni az információsűritési stratégia kognitív fogalmára, amelynek alapvető jelentősége van a referálás oktatása és gyakorlata szempontjából. Ugyancsak rendelkezésre áll a tevékenység sikeres elvégzéséhez szükséges különböző fázisok, képességek és készségek részletes elemzése.

A kutatás a referálás oktatásával kapcsolatos didaktikai stratégiákra alapozódik, továbbá a felismerés, a reprezentáció és az értékelés részfolyamataival összhangban alakítja ki a beavatkozás,

az ellenőrzés és a tökéletesítés folyamatait. Ajánlásokat fogalmaz meg a termékek minőségének és a hivatásos referálók munkájának javítására. Ezeket, a folyamatok minőségére összpontosító elemzéseket olyan empirikus kutatásoknak kell kiegészítenie, amelyek lehetővé teszik, hogy leírassuk a valóságot és megerősítsék a valóság és az információsűrités különböző modelljei közötti összefüggéseket.

A folyamatok közvetlen vagy közvetett vizsgálatát a kognitív pszichológia eszközeivel, vagy a végtermék elemzéséből eredő megközelítés útján végezhetjük. Ennek a leginkább szokásos módszerét a verbális protokollok jelentik, amelyek a gondolatok kimondása útján az önmegfigyelés rendszerét nyújtják, és kiegészülhetnek más módszerekkel, mint például a referáló viselkedésének közvetlen megfigyelése. Ezek a módszerek megkérdőjelezhetők, mivel a kísérletek befolyásolhatják alanyaikat. A verbális protokollok elemzése ezen kívül leszűkíti az analitikus referálási stratégiák körét, ha csak a szöveg és a kontextus kérdéseinek szentel figyelmet, eltávolítva a szöveg globális fogalmát attól a tevékenységtől, amelybe a folyamat beágyazódik. Ha teljes képet akarunk kapni a referálás, az indexelés, sőt az osztályozás stratégiai tervezéséről, folyamatáról, a tevékenységek önszabályozó mechanizmusairól és más metakognitív folyamatokról, a referálás megközelítésének ilyen kvalitatív, kognitív és metakognitív módszereinek le kell fedniük a tartalom dokumentációs (dokumentális) feldolgozásának minden szakaszát.

Kiegészítésként az információsűritést a referátum szövege felől is megközelíthetjük, hiszen az rögzíti és testesíti meg a referáló tevékenységének és döntéseinek eredményét, így elemzése útján következtetéseket vonhatunk le magáról a folyamatról.

Számos vizsgálatot végeztek a referátumok olvashatóságáról és visszaidézhetőségéről. [11]

Minden nehézség ellenére didaktikai szempontból fontos, hogy mélyebben tanulmányozzuk a referálás pszicholingvisztikai folyamatait.

Fontosak tehát a szociokognitív, empirikus elemzések, amelyek reprodukálják az információsűrités folyamatát, és a mélyére hatolnak, komplex globális eljárásokként kezelve azt. Az ilyen vizsgálatoknak tekintettel kell lenniük az információsűrités sorrendiségére, interaktivitására, valamint a szöveg és a referátum alkotta kontextus változóira.

A társadalmi-konstruktivista megközelítés

Ez a megközelítés különösen figyel a referálás társadalmi és diszkurzív kulturális körülményeire, a felhasználóra mint a diszkurzív közösség tagjára, valamint arra, hogy milyen a referátum fogadtatása az elfogadhatóság és a társadalmi retorikai konvenciók fenntarthatósága, különböző közösségekben megjelenő elvei alapján. A korábbi megközelítéseket kiegészítve felépíthető a referálás szemantikai, strukturális és pragmatikai ekvivalenciájának modellje, és megállapíthatók a referálás lokális és globális kompetenciái is; ilyen módon összekapcsolódnak benne a formális, funkcionális és kommunikatív aspektusok. Ehhez a gondolkodáshoz illeszkednek *Izquierdo Alonso* kutatásai. Megítélése szerint a szociokognitív megközelítés alkalmas keretet kínál a referálás és az indexelés oktatásához. Fontos szerepet tulajdonít a felhasználóknak mint a diszkurzív közösségek tagjainak. Kettős módszertani perspektívát lát szükségesnek, amely egyaránt figyelembe veszi a szöveget és a kontextust, tehát tartalomorientált és egyúttal szükségletorientált a megközelítése. [12]

Az 1980-as évek vége és még inkább az 1990-es évek eleje felé többen kezdték megkérdőjelezni a tudásszervezés kognitív paradigmájának helyességét, feltételezve a szociokognitív dimenzió meglétét, amely beépül a tartalom dokumentációs kezelésébe annak érdekében, hogy a referálás teljesebb, a felhasználóra, mint valamely szakmai közösség tagjára építő elmélete kialakítható legyen. Maga a referátum ugyanakkor a dokumentáció egyik műfaja is.

Mindezt figyelembe véve, a referálás társadalmi interakciós céllá válik, amely kapcsán két kommunikációs helyzetet kell figyelembe vennünk: a referálandó szövegét és a referátumét. Ilyen módon a társadalmi-konstruktivista megközelítés differenciált szakmai speciális kontextusokban vizsgálja a referátumot. A referálás mint szakszövegekkel való társadalmi interakció, kontextuális valószínűségek sorozatának megvalósítását jelenti, amely a diszkurzív közösségek elvárásainak figyelembe vételével ekvivalenciát és az adaptáció mértékét kapcsolja össze, ami azt jelenti, hogy meghatározott szövegtípusokat használunk, amelyek bizonyos informatív-kommunikatív tevékenységek végrehajtásához igazodó társadalmi és kognitív mintázatoknak felelnek meg. Ez feltételezi, hogy az ekvivalencia és az elfogadhatóság dinamikus és rugalmas dimenziók, amelyek egyesítik a formális és a

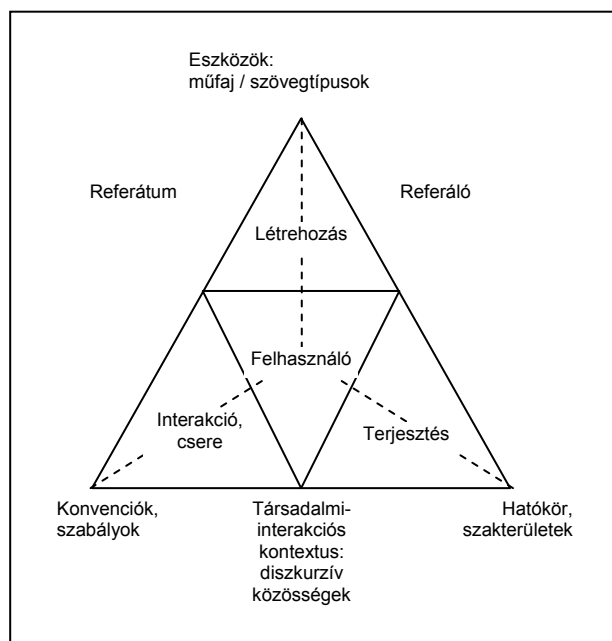
funkcionális vonatkozásokat azzal, hogy összefüggésbe hozzák a szociokulturális viszonyokat és azok szöveges manifesztációját, továbbá azzal, hogy a különböző referátumok retorikai szerkezetéhez igazítják őket. Ennek következtében a döntés arról, hogy alkalmazunk-e referátumokat, nemcsak a dokumentumok átalakítási folyamata határozza meg, hanem a szociokulturális konvenciók modelljei és normái is befolyással vannak rá.

Emellett, ha a referálást, mint társadalmi konstrukciót vizsgáljuk, alapját retorikai, funkcionális és szemantikai választások képezik, amelyeket a referálónak, közvetítői szerepének gyakorlása során figyelembe kell vennie. Lépcsőzetesen egymásra épülő, interaktív tevékenységekről van szó. Egy alulról felfelé haladó folyamatos szemiotikai szöveges adatok megértését és a helyzet kontextusát köti össze a referáló hosszú távú emlékezetében a nyelvi és a kontextuális információval. A felülről lefelé haladó elemzés kiindulópontjait a hosszú távú emlékezet struktúrái (sematikus retorikai struktúrák, a tartalom és a szociokulturális keretek) képezik. Ezekben tároljuk a sűrítendő információra vonatkozó tudást. A gyakorlati megértés a nyelvi és a nyelven kívüli kontextus feldolgozását foglalja magába. Ez a háromféle információfeldolgozás akkor valósul meg, ha az információ sűrítését szolgálja, és létrehozza az elvárások szerkezetét, amely a folyamat során módosul. Fontos és döntő szerepe van ennek a szerkezetnek, mivel abban a pillanatban, amikor az új adatok és az elvárások közötti koherencia hiányát észleljük, egy fék lép működésbe, amely tudatos és reflexív megoldáskereséshez vezet. Ez a problémamegoldás meta-kognitív természetű és kiemeli, hogy a különböző referátumok létrehozásának több fokozata van, a tudatos és ellenőrzött folyamatoktól az internalizált, intuitív folyamatokig.

A kommunikatív és a szociokulturális megközelítés mint integráló szemlélet

Ez a megközelítés pragmatikus és kommunikatív. A referátum és a referálás fogalmát a kontextus (kommunikációs helyzetek), a kognitív társadalmi folyamatok, valamint a társadalmi dimenziókba ágyazott szöveg, mint diszkurzív műfaj integrációja felől közelíti meg. Ezt szemlélteti az 1. ábra. Az első hármas csoport a maguk területén tevékenykedő diszkurzív közösségeket mutatja. Ezek tevékenységei, közös céljai és motivációi specifikus eljárásokban nyilvánulnak meg, amelyek konven-

cionális, közös eszközökben (műfajok, szövegek, kódok stb.) testesülnek meg.

1. ábra A referátum és a referálás hármasságai

A második hármasság a dokumentációs metareprezentáció terét mutatja, melynek része a referáló, a kommunikatív-dokumentális kontextus és a referátum. A két egység között tevékenységek és műveletek oda-vissza ható hálózata jön létre. A középpontban a felhasználó áll, aki a diszkurzív közösség tagja, és akit szituációhoz kötött, pragmatikus felfogással szemlélünk. Az elméleti hármasság tengelyt a tevékenységelmélet, a műfajelmélet a maga szociokulturális posztulátumaival és szemiodiszkurzív elméleteivel alkotja. Ez a tengely segít abban, hogy a referálás elméletét a következő két alapvető elv alapján bővítsük.

- A szövegekkel és létrehozásukkal, megosztásukkal, terjesztésükkel kapcsolatos helyzetek kontextualizálásának magját képező társadalmi tevékenységek és eljárások figyelembe vétele.
- A műfajok, szövegek és metareprezentációk közötti interakciós kódokra épülő dokumentális reprezentációk (referátumok) körében magvalósuló szemiotikai közvetítés.

Következtetések

A referálással kapcsolatos kutatásoknak a következő irányban kell haladnia:

1. Integrálni kell őket a kommunikáció elméletébe és a tevékenységelméletbe. Ezeket fel kell

tárni és fel kell használni a referálás kutatásának céljaira, kombinálva a retorikai és irodalmi műfajelméletek, a funkcionális nyelvészet, a pragmatika, a fogalmazás és akadémiai írás kutatása, a diskurzuselmélet stb. eredményeit.

2. Megfelelő fogalmi keretek meghatározása, amelyek meghatározzák és megmagyarázzák a referálással mint specifikus társadalmi és retorikai kontextusokban megvalósuló kommunikatív dokumentációs folyamattal kapcsolatos minden jelenséget.
3. A műfajelmélet integrálása a referálás kutatásába metaelméleti keretet ad a különböző tudományos és szakmai műfajú dokumentumok referálásának tanulmányozásához.
4. A különböző szakterületek ugyanannak a dokumentumnak különböző szöveges reprezentációit követelik meg. A referátumok úgy is megközelíthetők, mint kanonikus szöveggel végzett retorikai műveletek eredményei. Az ismeretelméleti normák pedig azt vezérik, hogy mit tekintünk fontos információnak.
5. Szükséges a referálással kapcsolatos előírások (útmutatók, szabványok) felülvizsgálata.
6. A referálási folyamat leírása és magyarázata.
7. Olyan empirikus módszerek használata, amelyek lehetővé teszik az elméleti vizsgálatok gazdagítását és érvényességük megalapozását, ciklikus kapcsolatot teremtve így a referálás megfigyelése, a hipotézisalkotás, valamint azoknak a gyakorlat által történő verifikálása között.
8. Az érvényesnek talált, általánosítható és megismételhető elemzési módszerek használata. Számos, referátumszöveg-korpuszokon elvégzett vizsgálat kevésbé általánosítható eredményeket hozott a következő vonatkozásokban:
 - A vizsgált tudományterületeken jelentkező variációk.
 - Az elemzés célja.
 - A kutatás modellje.
 - A mintavétel.
 - Olyan homogén és a megismételhetőség elemzését segítő változók használata, mint a retorikai sémák tudományonkénti eloszlása, a makrostruktúrák és a tematikus szerveződés, az olvashatóság, a tipográfiai elrendezés stb. A megbízhatóság és az érvényesség, a vizsgálat mélysége és kiterjedése között ellentmondás lehet, ezért különböző megközelítések egyidejű alkalmazása célszerű.
9. A mikro- és makroszintű, interaktív szemléletű elemzések integrációja, amely a különböző je-